

ÇAVUŞ UNVANININ KÖKENİ, ANLAMLARI VE TÜRKİYE SELÇUKLULARI DÖNEMİNDE KULLANIMI*

THE ORIGIN AND MEANINGS OF THE TITLE OF SERGEANT (ÇAVUŞ) AND ITS USAGE DURING THE PERIOD OF THE SULTANATE OF RUM

Sefer SOLMAZ **

Öz

Türk devletlerinde hükümdar mekânı olarak kullanılan sarayın devlet hayatında önemli bir yeri vardır. Aynı zamanda devletin yönetim merkezi olarak kullanılan sarayda bir teşkilatlanma meydana getirilmiştir. Saray teşkilatında büyükten küçüğe bir takım görevliler yer almaktadır. Saraydaki bu görevlilerden birisi de çavuş olup önemli hizmetler ifa etmişlerdir. Aslında çavuş rütbesinin kökenleri İslam öncesi devirlere kadar uzanmaktadır. İlk defa Gök Türkler zamanında çavuş unvanına rastlanmaktadır. Uygurlar, Peçenekler, Kumanlar, Macarlar ve Hazarlarda da çavuş teriminin kullanıldığı görülmektedir. İslam'dan sonraki devirlerde ise Karahanlılar, Gazneliler, Büyük Selçuklular, Harezmsahlr, Eyyübîler Türkiye Selçukluları, Anadolu Beylikleri, Memlükler ve Osmanlıların yanında günümüz Türk ordusunda da çavuş rütbesi kullanılmaktadır. Burada önce çavuş kavramının Türk devletlerindeki tarihsel gelişim süreci takip edilecektir. Daha sonra çavuş kelimesinin etimolojisi ve anlamlarından hareketle çavuşların görevleri ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bunun için özellikle sözlüklerde ve kaynaklarda geçen çavuş kelimesi ve kökenleri ele alınacaktır. Bundan sonra bu kelimenin çeşitli dönemlerde kullanılan Türk dillerindeki anlamları belirlenecektir. Bu anlamlardan hareketle de çavuşun görevleri izah edilecek, tarihî süreç göz önünde tutularak ve örnekler verilerek Türkiye Selçuklularında çavuş rütbesi ve görevleri aydınlatılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Çavuş, çabış, koşmak, koşturmak, Türkiye Selçukluları.

Abstract

Palace, which was used as the residence of the rulers in Turkic States, had an important place in the bureaucratic life of the states. In the palace, which was also the central office of the state, an organization occurred. There were several officials of all positions in the palace organization. One of these officials was a sergeant who fulfilled important services. Actually, the origin of the position of sergeant dates back to the pre-Islamic period. The title of sergeant was firstly seen during the period of the Gokturks. The term of sergeant was also used by the Uighurs, the Patzinaks, the Cumans, the Hungarians and the Khazars. The title of sergeant was used by the Karakhanids, the Ghaznevids, the Great Seljuk Empire, the Kharzem Shah State, the Ayyubids, the Sultanate of Rum, Anatolian

* Bu çalışma Uluslararası Malazgirt'ten Osmanlıya Selçuklu Sempozyumu'nda (Kastamonu, 22-23 Mayıs 2014) sözlü olarak sunulan ancak yayınlanmayan bildirinin genişletilmesi ile üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü KONYA, sefersolmaz60@hotmail.com

Beyliks, the Mamluks, the Ottomans, in addition to that it is still used in the Turkish army today. In this study, the historical development process of the term of sergeant in the Turkic States will be analyzed at first. After that, taking the etymology and meanings of the word sergeant into consideration, the duties of sergeants will be tried to be revealed. For this purpose, especially the word sergeant and its origins in the dictionaries and sources will be studied. Then, the meaning of that word in Turkic languages in various periods will be identified. The duties of sergeants will be revealed with reference to these meanings. The rank of sergeant and its duties in the Seljuks of Rum will be enlightened by considering the historical process and giving examples.

•

Keywords

Çavuş (Sergeant), çabış, run, rush, Seljuks of Rum.

Giriş

Tarihsel süreçte dünyanın köklü milletleri çeşitli devletler kurmuşlar ve kendilerine göre bir devlet geleneği oluşturmuşlardır. Bu devlet geleneği asırlar süren tecrübeler sonucunda şekillenerek sonraki dönemlere tevarüs etmiştir. Bunun en somut örneğine Türklerde rastlanmaktadır. Türklerdeki anlayışa göre devlet; millet, ülke, egemenlik ve teşkilatlanma olmak üzere dört ana unsurdan oluşmaktadır (Taneri 1997: 81; Koca 2002: 824; Şencan 2007: 113). Buna göre devlet geleneğinin en önemli öğelerinden birisini devlet teşkilatı oluşturmaktadır. Dolayısıyla Türk devlet teşkilatının izleri milattan önceki asırlara dayanmaktadır. Bu durum devlet teşkilatının çeşitli coğrafyalarda kurulan Türk hanedan/devletlerinde korunarak ve yaşatılarak kendilerinden sonrakilere tevarüs etmesiyle varlığını sürdürmüştür. Eski Türk devlet teşkilatı içinde sonraki devirlerde varlığını sürdürenlerden ikisi saray teşkilatı ve askeri teşkilattır. Dolayısıyla tarihsel süreçte ön plana çıkan saray ve askerî teşkilattaki görevlilerin isim ve unvanları korunarak günümüze ulaşmıştır ki bunlardan birisi de “çavuş” unvan ve görevidir. Aslında Türklerdeki askerî sistem ve teşkilatın temelleri çok eskiye dayanmaktadır. Bu cümleden olarak Türk askeri sisteminin temelleri ve askeri unvanlar Büyük Hun Devleti’ne kadar uzanmaktadır. Bundan dolayı muhtemelen çavuş unvanının kökeni de Hunlara dayanıyordu. Ancak onlardan kalan yazılı kaynaklar olmadığından şu andaki bilgilere göre çavuş teriminin Gök Türkler dönemine kadar uzanmaktadır. Tarihsel temelleri Gök Türklerle kadar uzanan çavuş unvanı bir saray görevlisi veya bir askeri unvan (Gömeç 2002: 5) olarak İslam’dan sonraki süreçte de kullanılarak günümüze kadar gelmiş bulunmaktadır.

I. Çavuş Kelimesinin Tarihsel Seyri

Çavuş kelimesinin menşei İslam öncesi döneme kadar dayandırılmaktadır. Bu kelimenin kökenleri ile ilgili ilk görüş F. W. Müller (1913) tarafından öne sürülmüştür. F. W. Müller eski Uygur metinlerinde geçen “çabış” kelimesinin çavuş sözcüğünün eski şekli olduğu iddia etmiştir. Bu görüşü kabul eden P. Pelliot (1929) ise Çin kaynaklarında geçen 735 ve 737 yıllarında Tu-kiular (Gök Türkler) tarafından Çin’e elçi olarak gönderilen kişinin “Çö-pi-se” unvanını taşıdığını ve bunun çavuşun en eski biçimi olduğunu bildirmektedir ki bu görüşler Fuad Köprülü tarafından da benimsenmiştir (2001: 362). Çavuş kelimesi zamanla *çabış* > *çavış* > *çavuş* şekline dönüşmüştür.

Aslında çavuş kelimesinin kökenlerinin Türk tarihinin en eski yazılı metinlerinden olan Gök Türkler döneminden kalan yazıtlarda aranması gerektiğini düşünüyoruz. Nitekim bu kelime “çabış” şeklinde Gök Türk Yazıtlarında iki yerde geçmektedir (Donuk 1988: 92). Bunların birincisi Tonyukuk Yazıtı’nda: “*Bilgesi çabışı ben ek ertim*”¹ biçimindedir (Ergin 1991: 92; Aydın 2012: 107). İkincisi ise Küli Çor² Yazıtı’nda: “...*Küli çor ança bilgesi çavışı erti alpı bökesi erti*”

¹ Talat Tekin, Tonyukuk Yazıtı’ndaki bu ifadeyi şöyle yazmıştır: “b(i)lg(ä)s, : ç(a)b(i)şi : b(ä)n ök (ä)rt(i)m” (1994: 5) Hüseyin Namık Orkun ise bu ifadeyi: “b’liğ e’şi, ç’b e’şi b’n k’rt’im” biçiminde biraz daha farklı olarak kaydetmiştir (1987: 102). Bu ifadenin Türkçe çevirisi şöyledir: (O sıralar) bilge kişisi, başkomutanı bizzat bendim.” (Aydın 2012: 108).

² Saadettin Gömeç, bu yazıtın adını “Köl iç Çor” şeklinde ifade ederken (2000: 66), Hayrettin İhsan Erkoç bu yazıtın “İhe Hüşotü Yazıtı” şeklinde bahsetmektedir (2008: X, 11, dn. 14).

(Aydın 2012: 146)³ Bu kelimeye Uygurlar döneminde yazılan Taryat (Terhin) Yazıtı'nda; "kutluğ udurgan buyruki çabış⁴ sengün bodunu tokuz bayırku"⁵ şeklinde rastlanmaktadır (Gömeç 1996: 76)

Çince yazılmış olan metinlerde çabış terimine benzeyen bazı unvanlara rastlanmaktadır. Kuzey Altaylarda hâkimiyet kuran Gök Türk kağanının adı bazı Çince metinlerde "Chü-pi K'ehan" veya "Che-pi K'ehan" şeklinde yazılmıştır. Yine Türgiş kağanı Sulu hükümdar olmadan önce "Chü-pi-shih Ch'o" idi. 731 senesinde Gök Türklerden Çin'e gönderilen elçinin unvanı "Ke-chieh-ku-chih Chü-pi Hsieh-chin" şeklinde kaydedilmiştir. İlk defa P. Pelliot⁶ yukarıda geçen "Chü-pi-shih"nın çabış olabileceğini belirtmiştir. Daha sonra da A. Bombaci⁷ da "Chü-pi-shih"nın çabış olabileceğini kabul ederek Pelliot'un görüşü tekrarlamıştır. Erkin Ekrem de "Ch'e-pi K'e-han" ifadesinde geçen "Ch'e-pi"nin "çapış (çavuş)" olabileceğini belirtmektedir (2006: 19). E. Chavannes⁸ 743 yılında Mâverâünnehir'de bulunan Şûman Devleti'nden Çin'e gönderilen elçinin unvanının "Chü-pi-shih Ta-kan" olduğunu söylemektedir ki "bu unvan Çabış Tarkan olabilir". Gök Türklerden sonra Orta Asya'da kurulan Türk devletlerinden Uygurlar, Karluklar, Kırgızlarda da çabış unvanına rastlanmaktadır (Erkoç 2008: 177-178).

Görüldüğü gibi Gök Türklerde çabışlar (çavuş) genel olarak askerî konularla ilgilenmenin yanında elçilik de yapmışlardır (Mantran 1983: 16). Ayrıca çabış, kağan unvanı olarak da kullanılmıştır (Erkoç 2008: 179, 181, 188).

Çavuş kelimesine İslam'dan önceki devirlerde batıya göç ederek Karadeniz'in kuzey alanlarından Balkanlara kadar uzanan Türk kavimlerinden Peçenekler, Kumanlar, Macarlar ve Hazarlarda da tesadüf edilmektedir (Erkoç 2008: 178). J. Nemeth (1932), çavuş kelimesinin Peçenek ve Kuman dillerinde "çäüŝ" şekline dönüştüğünü ifade ederken, Macarca'da da bu kelime "çös" biçimini almıştır⁹. Bu kelimenin Hazarlar tarafından da "çavuşyar" olarak kullanıldığı belirtilmektedir (Köprülü, F. 2001: 362-363; Köprülü O. 1993: 236). R. Şeşen (İbn Fazlan 1995: 81, dn. 137) ve P. Golden¹⁰ Hazarlarda geçen "çävŝigir" unvanının çavuş olabileceğini ifade etmişlerdir.

Türklerin Müslüman olmasından sonra da çavuş kelimesinin kullanılmaya devam ettiği görülmektedir. Karahanlılar devrinde kullanılan (Genç 2002: 209) bu kelimeyi Kaşgarlı Mahmud, "çawuş" şeklinde kaydetmiş ve aşağıda belirtileceği gibi buna da bir anlam vermiştir. Gazneliler devri kaynaklarında ise çavuş kelimesi "çävŝ" ve "çävŝi" (Köprülü F. 2001: 363) biçiminin yanında büyük ölçüde "serheng" (Beyhakî 1350: 78, 159, 471), "dûr-bâş" (Mantran 1983: 16; Köprülü F. 2001: 363) veya "siyâh-pûş" (Beyhakî 1350: 384) şeklindeki Farsça karşılıkları kullanılmıştır (Palabıyık 2002: 215-218). Selçuklular devrinde ise çavuş kelimesinin kullanımının

³ Talat Tekin, bu ifadeyi "Küli Çor ançak bilgasi, çabışı ärti" şeklinde kaydetmiştir (2003: 226). Bu ifadenin Türkçe çevirisi şöyledir: "Küli Çor Öylece Bilgesi (ve) başkomutamı idi. (Aydın 2012: 146)

⁴ Çabış kelimesini T. Tekin (2013: 132) ç(a)b(i)ş şeklinde yazmıştır.

⁵ Ayrıca bk. (Tekin 2013: 132; Tekin 1982: 807). Bu ifadenin Türkçe çevirisi şöyledir: "Kutluğ'u Udurgan, Buruk'u Çabış Sengün boyları Dokuz-Bayırku" (Tekin 1982: 811)

⁶ Paul Pelliot, "Neuf notes sur des questions d'Asie centrale", *T'oung Pao*, Second Series, Vol.26, No.4-5, 1929, pp.237'den aktaran; (Erkoç 2008: 177).

⁷ Alessio Bombaci, "On the Ancient Turkish Title «Šaδ»", *Gururâjamañjarikâ – Studi In Onore Di Giuseppe Tucci*, Istituto Universitario Orientale, Napoli, 1974, pp.178'den aktaran; (Erkoç 2008: 177).

⁸ Chavannes, Edouard, *Documents Sur Les Tou-Kiue (Turcs) Occidentaux*, Librairie d'Amérique et d'Orient Adrien Maisonneuve, Paris 1903, s. 69'dan aktaran; (Erkoç 2008: 178).

⁹ Hayrettin İhsan Erkoç, Peçenek ve Kıpçaklarda "Çeüş" kelimesi ile Macarlardaki "Csösz" veya "Csös" kelimelerinin Çabış (Çavuş) olabileceğini söylemektedir (2008: 178, dn. 384).

¹⁰ Peter Golden, "Irano-Turcica: The Khazar Sacral Kingship Revisited", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, Vol.60, No.2, June 2007, pp.167'den aktaran (Erkoç 2008: 178, dn. 385).

oldukça arttığı görülmektedir¹¹. Çavuş kelimesi İlk defa 1093 yılında yer ismi, 1193 yılında ise has isim olarak kullanılmaya başlamıştır (Köprülü F. 2001: 362).

Samanîler ve İlhanlılar (Uzunçarşılı 1984: 85, 183, 264)¹², Abbasîler (Özünlü 2010: 83) gibi Türk olmayan devletlerde de rastlanan çavuş kelimesinin Harezmsâhlar (Uzunçarşılı 1984: 85), Eyyûbîler (Kuşçu, 2009, 223), Anadolu Beylikleri (Köprülü O. 2001: 237) Memlükler¹³ ve Osmanlılar (Köprülü F. 2001: 367) gibi Selçukluların çağdaşı olan veya olmayan diğer Türk devletlerinde¹⁴ de kullanıldığı müşahade edilmektedir.

Irak, Suriye, Mısır, Kuzey Afrika ve Yemen gibi çeşitli dönemlerde Türk hâkimiyetinde kalan Arap ülkelerinde bu kelime “câvûş” veya “şâviş” şeklinde kullanılmıştır (Köprülü F. 2001: 363; Köprülü O. 1993: 236).

Çavuş kelimesi, Osmanlılardan çok önce çeşitli Türk kavimleriyle ilişkileri sayesinde Bizans’a da girmiştir (Köprülü F. 2001: 363). Bazı Bizantinistler bunun Bizans’tan Osmanlılara geçtiğini ileri sürmüşlerse de, bu iddia F. Köprülü tarafından çürütülmüştür (1986: 81-86).

Yüzyıllar boyu Osmanlı yönetimi altında yaşayan çeşitli Balkan ve güneydoğu Avrupa milletlerinde, özellikle Rumen, Bulgar, Sırp, Leh, Rus (Nuriyeva 2011: 146) ve Ukrayna dillerinde çavuş kelimesine rastlanmaktadır (Köprülü F. 2001: 363; Köprülü O. 1993: 236).

II. Etimolojisi ve Anlamları

Çavuş kelimesinin etimolojisiyle bazı görüşler öne sürülmüştür. Bunlardan birincisi XIX. yüzyılın ikinci yarısı gibi oldukça erken tarihlerde Macar asıllı Türkolog A. Vámbéry (1832-1913) tarafından öne sürülmüştür. A. Vámbéry 1867 ve 1878 yılında yaptığı çalışmalarla çavuş kelimesinin kökeninin pek çok Türk lehçesinde yer alan ve “bağırma, çağırma, ses, şan ve şöret” gibi pek anlamlara gelen “çav” köküne dayandırmaktadır. Fuad Köprülü, “Türk filolojisi hakkındaki bilgilerin bugüne nisbetle, çok geri bulunduğu bir devirde, Vámbéry’nin böyle isabetli bir mutalâada bulunması, kuvvetli bir sezîş kabiliyetine malik olduğunu gösteriyor” şeklindeki sitayişkâr ifadelerden sonra “başkumandan olan kağanın emirlerini kıtalara yüksek sesle bildirdikleri için yahut şan ve şeref sahibi insanlardan seçildikleri için bu ismi almış olsalar gerektir” biçimindeki yorumuyla bu görüşü kabul etmektedir (Köprülü F. 2001: 363-364). Fuad Köprülü’nün oğlu Orhan Köprülü de babasının bu görüşüne katılmaktadır (1993: 236).

İkincisi, A. Vámbéry’nin yukarıda belirtilen görüşünden haberdar olmayan E. Blochet tarafından ortaya atılmıştır. E. Blochet, bu kelimenin Moğolca “tchugutchi” kelimesinden türediğini veya “traghadsa” kelimesinden geldiğini iddia etmiştir (Köprülü F. 2001: 364).

Üçüncüsü ise Hatice Şirin User tarafından ileri sürülmüştür. H. Ş. User, çavuş kelimesini aslı olan “Çabış unvanı bize göre, Türkçe çap- ‘vurmak’ fiilinin isim gövdesidir. Bu tezi, yargan ve kapgan unvanlarının yar- ve kap- fiillerinden türemiş olması desteklemektedir. ‘vurmak’, ‘yarmak’, ‘kapmak, kapıp almak’ anlamlı fiillerden türeyen isimlerin, savaşçıl niteliklerin çok önemli olduğu eski toplumlarda unvan veya özel ad haline gelmesi tabiidir” diyerek kendi görüşünü ortaya koymaktadır. H. Ş. User devamında -ş ekinin “hareketi adlandırmak veya fiilin sonunda ortaya çıkan

¹¹ (Köprülü F. 2001: 363). Bk. (İbn Bibi C I 1996: 108, 118, 126, 156, 174, 342, 416; C II: 66, 105, 124, 237)

¹² Fuad Köprülü, İlhanlılarda çavuş kelimesi kullanılmışsa da zamanla önemini yitirdiğini ve yerine “yasavul” kelimesinin geçtiğini belirttikten sonra bu durumun Celâyirîler, Timurlular ile onların varisi olan Akkoyunlular için de geçerli olduğunu ifade etmektedir (2001: 366).

¹³ (Uzunçarşılı 1984: 85, 183, 302, 307, dn. 2; Köprülü F. 2001: 365; Köprülü O. 1993: 236).

¹⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Fuad Köprülü’nün (2001: 366) Akkoyunlularda çavuş yerine “yasavul” kelimesinin kullanıldığı şeklindeki görüşünün aksine, Karakoyunluları da ekleyerek Akkoyunlularda çavuş unvanına rastlandığını ifade etmektedir (1984: 272, 275).

işi ifade etmek üzere isimler” yaptığını ve “Türkçenin ilk metinlerinden günümüze kadar, üretkenliği bir hayli yüksek olan bir ek” olduğunu, Divanü Lügati't-Türk'te geçen bazı fiillerin bu -ş eki ile isim haline getirildiğini ifade ettikten sonra “çabış unvanının savaşçıl birkaç hareketin adı olan çap-filinin-ş ile türetilmiş gövdesi olduğu rahatlıkla söylenebilir” demek suretiyle kendi düşüncesini dile getirmektedir (User 2006: 226-227).

Burada bu görüşlerin kısaca değerlendirmesini yaptıktan sonra kendi görüşümüzü açıklamaya çalışacağız. A. Vámbéry'e ait olan birinci görüşün XIX. yüzyılın ikinci yarısında öne sürüldüğü düşünülürse, aslında Türkoloji ile ilgili henüz çalışmaların başlamadığı bir dönemde böyle bir fikrin ortaya konulması dikkat çekicidir. F. Köprülü de buna işaret ederek çavuş kelimesinin kökeninin “bağırma, çağırma, ses, şan ve şöret” gibi anlamlara gelen Türkçe “çav” köküne dayandığı şeklindeki bu görüşü kabul etmiştir. Ancak bu görüşü H. Ş. User kabul etmemekte, Fuad Köprülü'nün yukarıda belirtilen “başkumandan olan hükümdarın emirlerini kat'alara yüksek sesle bildirdikleri için, yahut şan ve şeref sahibi insanlardan seçildikleri için, bu ismi almış olsalar gerektir” (2001: 364) biçimindeki yorumunun filolojik açıdan kabul edilemez (2006: 225) olduğunu ifade etmektedir. Bundan sonra H. Ş. User, “çavışın çav 'ün, ses' bağlantısı ise, morfolojik açıdan izah edilemeyeceği için kabul edilemez” olduğunu söylemek suretiyle (2006: 226) A. Vámbéry tarafından öne sürülen ve F. Köprülü tarafından da kabul edilen bu görüşün bu şekilde eleştirisini yapmaktadır.

Çavuş kelimesinin kökeninin Moğolca olduğu şeklinde E. Blochet tarafından öne sürülen ikinci görüş F. Köprülü tarafından “hayali ve manasız” olarak görülmüş ve “hiçbir kıymeti olmadığı meydandadır” denilerek reddedilmiştir (Köprülü F. 2001: 364).

Bundan başka aslında çavuş kelimesinin kökeninin Grekçe veya Farsça'ya dayandığı şeklinde başka iddialar ileri sürülmüş ancak bunlar da kabul görmemiştir (User 2006: 226). Çünkü çavuş kelimesi Gök Türkler döneminden itibaren Türk tarihinin çeşitli kaynaklarında yer alarak günümüze kadar gelmiştir. Bütün Türk lehçelerinde bu kelimeye veya versiyonlarına rastlanmaktadır. Ayrıca Gök Türklerden itibaren çavuş hemen hemen bütün Türk devletlerinde çeşitli vazifeleri üstlenen bir devlet görevlisinin unvanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bütün bunlar göz önüne alınca çavuş kelimesinin kökeninin Türkçe dışında başka bir dile dayandığı şeklinde öne sürülen görüşleri kabul etmek mümkün görünmemektedir.

H. Ş. User tarafından gündeme getirilen üçüncü görüş, çavuş kelimesi aslı 'vurmak' anlamına gelen Türkçe “çap-” fiilinden türetilmiştir. Bu fiile -ş eki getirilerek “çabış” elde edilmiştir. Çavuş kelimesi “çabış”a dayanmaktadır. User tarafından dile getirilen çavuş kelimesinin Türkçe çap- fiiline dayandığı ve bu fiilden “-ş” eki kullanılarak “çabış” ad veya unvanının elde edildiği şeklindeki görüşüne katılıyoruz. Ancak hemen hemen bütün Türk lehçelerinde rastlanan çap- filinin pek çok anlamı vardır. H. Ş. User bunları “kesmek; biçmek; parçalamak; kesici bir aletle yaralamak veya öldürmek; koşmak; hızla ilerlemek; vurmak, dövmek” şeklinde sıralamıştır (User 2006: 226). Ona göre bu fiilin bu kadar anlamını vermesine rağmen kendisi sadece “vurmak” şeklindeki karşılığı tercih etmiştir.

Biz çavuşun eski şekli olan “çabış” kelimesinin Türkçe “çap-” fiiline dayandığını düşünüyoruz. Nitekim XIII. yüzyıl öncesi Türkçesinin etimolojik sözlüğünü hazırlayan G. Clausen, “çabış” kelimesinin Türkçe “çap-” fiilinden geldiğini söylemiş ve bu fiile; “seğirtmek”, “koşmak”, “çok hızlı gitmek”, “koşturmak” gibi anlamlar vermiştir (1972: 394). Türkiye Türkçesi'nin tarihi ve etimolojik sözlüğünü yazan A. Tietze, çavuş kelimesinin etimolojisiyle ilgili olarak bizleri G. Doerfer'e yönlendirmektedir (2002: 485). Söz konusu çalışmasında G. Doerfer “çap-” fiilini “hızla gitmek” şeklinde anlamlandırmıştır (1967: 15). Aslında “çap-” fiilinin Türk lehçelerinde birçok anlamı vardır. Ama çavuşun görevlerini de göz önüne

aldığımızda “çap-” fiilinin en uygun anlamın “koşmak” olduğunu düşünüyoruz. Çavuşun kökeni olan “çabış” isim olarak kullanıldığı gibi, ayrıca fiil olarak da kullanılmaktadır. Çeşitli Türk lehçelerinde “koşmak” anlamındaki “çap-” fiili aynı zamanda “koşuşturmak” anlamına gelen “çabış-” şeklinde yeni bir fiile de dönüşmüştür. Ayrıca “çabış-” fiili zaman zaman “koşuşturma” anlamında “çabış” şeklinde isim olarak da kullanılmıştır. Yukarıda ifade edildiği gibi tarihsel süreçte bütün Türk devletlerinde çavuşların üstlendikleri görevler göz önüne alındığında çavuş kelimesinin kökeninin “koşmak-” manasına gelen “çap-” fiiline dayandığı söylenebilir. Bu fiilden türetilen “çabış-” fiilinin “koşuşturmak” anlamına karşılık örneklerin bulunması ordu içinde sürekli bir koşuşturma içinde olan çavuşun “çabış (<çap-ış)” kelimesiyle ilgisini güçlendirmektedir.

İslamî dönem Türk Tarihinin en önemli kaynaklarından birisi olan Divanü Lûgati't-Türk (DLT)'te çavuş kelimesi ve anlamına rastlanmaktadır. Burada “ چاۋۇش çavuş: Savaşta safları düzelten, savaş olmadığı zaman da askeri zulüm etmeğe bırakmayan kimse, çavuş” (Kaşgarlı Mahmud C I 1998: 368)¹⁵ şeklinde tanımlanmaktadır. Bu tanımda bazı hususlar dikkati çekmektedir. Bunlar çavuşun savaş sırasında ve savaş dışında olmak üzere iki farklı görevi vardır. Birincisi savaş esnasında safları düzelterek askerin düzgün saflarla savaşa girmesini sağlamaktır. Bunu gerçekleştirmek için çavuş, oradan oraya koşuşturarak kendisine verilen bu görevi yerine getirmek durumundadır. İkincisi ise savaş olmadığı zamanlarda da askerin hem kendi içinde hem de başkalarına karşı zulmetmesini engellemek, onları dövüş ve kavga etmelerine fırsat vermemektir. Çavuş elbette bunu gerçekleştirmek için yani herhangi bir askerin başkalarına karşı bir saldırı ve tecavüzü karşısında bunu engellemek için koşuşturmak durumundadır. DLT'de çavuş kelimesi ile ilgili açıklama yapılmış ve bu açıklamanın en sonunda çavuş ifadesi konulmuştur. Çavuş terimi, sadece çavuş kelimesi ile açıklanamayacağına göre kanaatimize göre açıklamanın sonundaki çavuş ifadesi bir makama ve göreve işaret etmiş olmalıdır. Bu da çavuşluk makamını ifa eden çavuş adlı görevlidir. Bütün bunları göz önüne alınca “çavuş” kelimesinin kökeninin “koşmak” anlamına gelen “çap-” fiiline dayanan “koşuşturma” anlamındaki “çabış” ismi olduğu ortaya çıkmaktadır.

Tarihî ve çağdaş Türk lehçeleri üzerine hazırlanan sözlüklerin birçoğunda “çap-”, “çapış-” fiili ve türevlerinin “koşmak, koşuşturmak” şeklinde anlamları mevcuttur.

Orta Türkçe dönemi Kıpçak Türkçesinde “çap-” = “koşmak, atılmak, hızlı hareket etmek”, “çapdur-” = “koşturmak” (Toparlı-Vural vd. 2007: 46),

Çağatay Türkçesinde “çap-” = “seğirtmek”, “çaptur-” = “koşturmak” (Ünlü 2013: 227-228),

W. Radloff'un *Versuch Eines Wörterbuches der Türk-Dialecte* adlı eserinde “çap-” fiiline “koşmak, koşturmak, hızlı gitmek, herhangi bir iş peşinde koşmak” gibi anlamlar verilmiştir (Radloff 1960: 1916; Toker 2003: 256).

Azerbaycan Türkçesinde fiil olarak “çapmağ” = koşturmak, hızlı sürmek, “çapı(r)tmağ” = “hızlı sürmek, koşturmak” isim olarak “çapış” = “dört nala sürme, koşturma işi” gibi manalara gelir (Altaylı 1994: 192).

Türkmence'de “çap-” = “koşmak” (Tekin-Ölmez vd. 1995: 110),

Kırım Tatar Türkçesinde “çap-” = koşturmak (Savran 2009: 223),

¹⁵ Bu eserin yeni çevirisinde (Kaşgarlı Mahmud 2014: 617) çavuş unvanı “çavuş” şeklinde yazılmış ve “savaşta safları tanzim eden ve askeri zulüm yapmaktan uzak tutan kimse” şeklinde açıklanmıştır.

Karaçay-Malkar Türkçesinde fiil olarak “çab-” = “koşmak, saldırmak”, “çabdır-” = koşturmak, “çabış-” = “koşuşmak” (Tavkul 2000: 164-165) veya “bir iddia için koşmak, yarışmak” (Pröhle 1991: 26) isim olarak “çabuv” = “koşu” (Tavkul 2000: 165).

Uygur Türkçesinde “çap-” = “koşmak”, “çaptur-” = “koşturmak”, “çapiğan” = “koşan, koşucu” gibi anlamlara gelmektedir (Necip 2008: 71)

Kırgız Türkçesi’nde de “çap-” = “hızlı koşmak”, bu fiilden türetilen “çabış-” “koşmak suretiyle yarışmak, alabildiğine koşmak”, “çabış” ise isim olarak “koşu, yarış” gibi manalar ifade etmektedir (Yudahin 2011: 251, 241).

Derleme Sözlüğü’nde ise “çap-” = “koşmak, ivmek” şeklinde anlamlandırılmıştır (*Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* 2009: 1077).

Görüldüğü gibi çavuş kelimesinin kökeni olan “çap-” fiili hemen hemen bütün Türk dil ve lehçelerinde “koşmak, koşuşturmak” anlamlarına gelmektedir.

Çabış rütbesinin Gök Türkler döneminde anlamlarını Muharrem Ergin “çavuş, yardımcı” (1991: 111), Talat Tekin, “başkumandan” (1994: 57), Hayrettin İhsan Erkoç, “çavuş, komutan” (2008: 199), G. Clausen ise “bir kağanın baş askeri memuru, ordu komutanı, bilge unvanının askerî karşılığı” (1972: 399) şeklinde vermişlerdir. G. Clausen ayrıca çavuşa “birinin yanında bulunan, kapı görevlisi veya haber getiren postacı, hükümdardan önce meydana gelen ve halkı saygı ve hürmete davet eden kişi, bir birliğe komuta eden” anlamları vermiştir (1972: 399).

G. Doerfer, çavuşu “jandarma, saray bekçisi, kervan komutanı, savaş alanını veya savaşı düzenleyen ve birlikleri saldırı önünde geri tutan kişi, XI. yüzyılın sonunda Selçuklu sultanlarının diplomatik temsilcisi, XIII. yüzyıldan beri bir personel ismi” şeklinde tanımlamıştır (1967: 35-37).

W. Radloff ise, çavuşa “bekçi, gözcü, izci” biçiminde manalar vermiştir (1960: 1935).

Görüldüğü üzere başlangıçtan itibaren çavuş; askeri bir rütbe yani komutan olarak görülmüştür. Ayrıca sarayın kapı görevlisi, dışarı çıkan hükümdarın maiyetinde bulunup ona yol açan, savaşlarda birliğe komuta eden görevli, hatta postacı ve elçi olarak gösterilmiştir.

III. Türkiye Selçuklularında Kullanımı

Tarihsel süreçte çavuş terimi çeşitli anlam ve görevlerde kullanılmıştır. Yukarıda da belirtildiği gibi, Gök Türkler, Uygurlar, Peçenekler, Kumanlar, Macarlar, Hazarlar, Karahanlılar, Gazneliler, Harezmsahlar, Eyyübîler, Anadolu Beylikleri, Memlükler gibi pek çok Türk devlet ve kavimlerinde çavuşların, hükümdarın şahsına bağlı emir subayı olarak askerî anlamda, bazen de elçi olarak kullanıldığı görülmektedir. Yani Osmanlılara kadar bütün Türk devletlerinde çavuşlar hemen hemen aynı görevleri ifa etmişlerdir (Köprülü O. 1993: 236).

Çavuş terimi ve teşkilatı Büyük Selçuklularda da vardı. Hatta Selçuklularda “hükümdarın hassa kuvvetini” oluşturan ve genellikle kölelerden meydana gelen zümreler arasında özel bir sınıf (Pehlivanlı 2004: 60) olan çavuşlar doğrudan doğruya “hükümdarın emri altında bulunan askerî bir teşkilattı” (Köprülü F. 2001: 365; Köprülü O. 1993: 236; Özünlü 2010: 83). Hükümdar sarayından dışarı çıkıp herhangi bir yere gitmek istediğinde çavuşlar, “savulun” diye Türkçe, “tarrikû” diye Arapça, “dûr” veya “dûrbaş” diye de Farsça yüksek sesle bağırarak hükümdara yol açıp onun rahatça ilerlemesini sağlıyorlardı. Elbette ki bu görevleri esnasında koşturmak zorunda idiler. Çavuşların bellerinde gümüş kemerler, ellerinde altın ve gümüş yaldızlı asalarla

törenlere katılmaları zorunluydu. Elbiseleri önceleri siyah¹⁶ iken daha sonra kırmızıya dönüşmüştür. Saray görevlilerinin en seçkin bölümünü oluşturan “çavuşlar çetr, bayrak gibi hükümdarlık alametlerinden birisi olarak kabul edilebilir” (Köprülü O. 1993: 236). Büyük Selçuklularda çavuşlar arasından yükselmiş bazı Türk emirleri daha sonra da bu unvanı taşımışlardır. Irak Selçuklu hükümdarı Mesud döneminin önde gelenlerinden olan ve Sultan Sancar ile yapılan savaşta hayatını kaybeden Yusuf Çavuş buna örnek olarak gösterilebilir (Köprülü F. 2001: 364-365; Köprülü O. 1993: 236-237).

Çavuş tabiri ve teşkilatı Türkiye Selçuklularında da olup aynen Büyük Selçuklularda olduğu gibiydi. Bunlar küçük rütbeli subaylardı (Koca, 2005: 126) ve bir takım görevleri vardı:

Çavuşlar her an hükümdarın emrine amade olarak beklerlerdi. İbn Bibi, Sinop’u fethedip geri dönen I. İzzeddin Keykâvus devlet büyüklerinin de katıldığı bir eğlence meclisi düzenlediğinde dışarıda “dev yapılı, sert ve acımasız” çavuşların sultanın emirlerini beklediklerini ifade etmektedir (C I 1996: 180-181). Sultan I. İzzeddin Keykâvus; Erzincan Meliki Fahreddin Behramşah’ın kızı ile nikâhlanmadan hemen önce halka açık bir toplantı tertip etti. Bu esnada sultan’ın emrine amade bekleyen çavuşları İbn Bibi “Kazvinli, Deylemli, Rum ve Frenk çavuşlar ellerinde bayrakları ve hançerleriyle samanyolu yıldızları gibi ayakta durdular” şeklinde tavsif etmektedir (C I 1996: 194). İbn Bibi burada çavuşların “Kazvinli, Deylemli, Rum ve Frenk” olduğunu söylemiş olmakla onların aidiyetlerini de bildirmektedir.

Çavuşlar hükümdar gezintiye çıktığı zaman ona eşlik eder ve yolunu açarlardı. I. İzzeddin Keykâvus, Sinop’ta metbuu olan Trabzon Rum İmparatoru Kyr Aleksios’a kendisine refakat etme emrini verdi. “Sultan atına binince, borular çaldı, çavuşlar ‘savulun’ diyerek yol açtılar” (Koca 1997: 26; İbn Bibi C I 1996: 174). İbn Bibi, tahta oturmak için Konya’ya gelirken Alâeddin Keykubad’ın arkasında koşar vaziyette Kazvinli, Deylemli, Frenk, Rum ve Rus 500 çavuşun olduğu ifade etmektedir (C I 1996: 234)¹⁷. Yine İbn Bibi, Türkiye Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykâvus gezintiye çıktığı zaman ona “iri yapılı ve dev cüsseli 500 çavuşun” eşlik ettiğini söylemekte ve bunların ellerinde kılıçları, mızrakları, gürzleri ve Hint işi baltaları ile sultanın yanına kimseyi yaklaştırmadıklarını belirtmektedir (C II 1996: 106). Ordusuyla sefere çıkan Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev, Ruzbe Ovası’nda kurulan ordugâha gelirken çavuşlar “uzaklaş, uzaklaş” şeklinde bağırarak sultana yol açmışlardır (İbn Bibi C I 1996: 126).

Çavuşlar hükümdarın veya büyük emirlerin talimatlarını yüksek sesle halka duyurmak ve resmi törenlerde gerektiğinde alkışlamak ile görevli idiler (Köprülü F. 2001: 366; Köprülü O. 1993: 236). Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev Konya’ya gelip tahta oturunca çavuşlar yüksek sesle onun hükümdarlığını halka duyurmuşlardı (İbn Bibi C I 1996: 108). Yine Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev Diyarbekir’e yaklaşınca çavuşlar Sultanın geldiğini yüksek sesle halka duyurmuşlar, halkın da sultanı karşılamaya çıkmıştır (İbn Bibi C I 1996: 64). Sultan I. Alâeddin Keykubad döneminde Suğdak’ın fethedilmesinden sonra Melikü’l-Ümera Hüsameddin Hüsameddin Çoban, askerlerin şehir halkına zarar vermemesini, herkesin ihtiyaçlarını değerini ödemek suretiyle almasını içeren talimatlarının çavuşlar tarafından yüksek sesle halka duyurulmasını istemiştir (İbn Bibi C I 1996: 342). Türkiye Selçuklu tahtı için mücadeleye giren IV. Rükneddin Kılıç Arslan kardeşi II. İzzeddin Keykâvus’un yanına getirilince Keykâvus kardeşini

¹⁶ F. Köprülü, çavuşların siyah renkli elbiseler giymelerini “eski Sâsânî-Abbâsî an’anesinin bir devamından başka bir şey değildir” biçiminde değerlendirmiştir (2001: 365).

¹⁷ İbn Bibi burada bu çavuşları “her biri şeytan yüzlü ejderha huylu, Münker görünüşlü, Nekir’in yaptıklarını yapan, kaza’dan daha hızlı, ecelden daha merhametsiz, kıyamet gününden daha karanlık, semavi felaketlerden daha katı ve ani ölümlerden daha yüzüstü olan Kazvin’li, Deylem’li, Frenk, Rum ve Rus beş yüz çavuş (serheng) demir topuz (debbuz), gürz (durbaş) ve nacaklarıyla (teberzin) devlet sahibinin rikabının yanında koşuyorlardı” şeklinde tasvir etmektedir. Bu konu ile ilgili ayrıca bk. (Çetin 1992: 67; Uyumaz 2003: 21; Köprülü F. 2011: 201-233; Koca 2009: 14).

kucaklayarak ağlamış, aralarındaki mücadelenin sebebinin emirlerin hırsları olduğunu söyledikten sonra her ikisi de barışmışlardır. II. İzzeddin Keykâvus çavuşlara ve askerlere yakaladıkları askerlerin at, silah, eşyaları alındıktan sonra canlarına dokunulmayarak serbest bırakılmaları gerektiğinin yüksek sesle ilan etmeleri emrini vermiştir (İbn Bibi C II 1996: 124).

Çavuşların bir görevi de halkın şikâyet veya taleplerini sultana ulaştırmaktır. Nitekim Aksarayî, Sultan III. Gıyaseddin Keyhüsrev'in saltanat dergâhının önünde bulunduğu sırada çavuşların yüksek sesle halkın şikâyetinin veya bir maruzatının olup olmadığını sorduklarını, varsa sultana arz ettiklerini bildirmektedir (2000: 67).

Seferde ve savaşta sultanın emirlerini komutanlara ve askerlere ulaştırmak çavuşların görevleri arasındaydı. I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Antalya kuşatması esnasında çavuşlar onun bütün talimatlarını askerlere ulaştırmışlardı (İbn Bibi C I 1996: 118). Türkiye Selçuklu tahtına oturan I. İzzeddin Keykâvus ile Melik Alâeddin Keykubad'ın Ankara'da karşı karşıya gelince önce iki taraf arasında teke tek mücadele (mübâreze) yapıldı. Bu mücadele esnasında Melik Alâeddin Keykubad çavuşlarını göndererek kendi adamını geri çağırmıştır (İbn Bibi C I 1996: 156; Koca 1997: 26). I. İzzeddin Keykâvus'un Keban Kalesi kuşatması seferi esnasında Ermeni ordusunun yeri ve durumunun Sultan'a bildirilmesi üzerine o da ordusunun savaş düzeni alması talimatını verdi. Sultanın bu emri çavuşlar "atlan, atlan" diyerek orduya bildirdiler (Koca 1997: 44). Sultan III. Gıyaseddin Keyhüsrev kendisine karşı isyan eden ve Cimri lakabıyla bilinen Alâeddin Siyavuş'un görüldüğü haberini alınca hemen çavuşlara at binmeleri gerektiğini yüksek sesle askerlere duyurma emrini vermiştir (İbn Bibi C II 1996: 237).

Ordunun düzenini sağlamakla sorumlu olan çavuşlar ordu sefere çıkarken bir taraftan yeni gelen birlikleri düzene sokmakta, diğer taraftan da orduya sızmaya çalışan kötü niyetli kişileri ordugâhın çevresinden uzaklaştırmaya çalışmaktaydılar. Çavuşlar aynı zamanda savaş esnasında kaçan askerleri geri çağırırlardı. II. Rükneddin Süleyman-şah'ın 1202 yılında Gürcülerle yaptığı savaşta askerler kaçmaya başlayınca çavuşlar "geri dönün" diye bağıarak onları engellemeye çalışmışlardı (İbn Bibi C I 1996: 94; Kaya 2006: 174).

Sefer sırasında da saltanat sancağını taşımak ve korumak, devlet büyüklerine iyi dilekler içeren dualarda bulunmak gibi çavuşların bazı görevleri vardı. İbn Bibi, Abbasi halifesinin talebi üzerine Sultan Alâeddin Keykubad'ın halifeye gönderdiği ordu ile birlikte sarayda sultanın hizmetinde bulunan Deylemlî ve Kazvinli çavuşların saltanat sancağını taşımak ve korumak ile görevlendirildiğini, çavuşların askerler ile yola çıktığını ve ordunun Erbil'e ulaştığını belirttikten sonra Bağdad ve Erbil'den gelen heyetlerin huzurunda çavuşların yüksek sesle Abbasi halifesi ve Selçuklu sultanına dua etmeye başladıklarını ifade etmektedir¹⁸. Yine İbn Bibi, Sultan Alâeddin Keykubad'ın Erzurum'u fethettikten sonra sultanın tabiiyetine giren bazı ileri gelenlere çavuşlar yüksek sesle "Allah'ın dileğince, güven içinde Mısır'a yerleşin" (Kur'an-ı Kerim, 12/99) ayetini okumak suretiyle dua etmiş oldular (İbn Bibi C I 1996: 416). Bu bilgilerden çavuşların bir görevlerinin de törenlerde idarecilere ve ileri gelenlere dua etmek olduğu anlaşılmaktadır.

Divan yazışmalarının bir yerden bir yere götürülmesinde yararlanan (Turan R. 2012: 445) çavuşlar, ayrıca haberleşme yani diplomasi faaliyetlerinde de görev alıyorlardı. Türkiye Selçuklu sultanları bazı çavuşları Bizans'a elçi olarak göndermişlerdir (Köprülü F. 2001: 366; Köprülü O. 1993: 237). Mete Han tarafından icat edilen vızıldayan oklar aynı zamanda savaşlarda mesaj ve haberleşme aracı¹⁹ olarak da kullanılmıştır. Nitekim Türklerde sonraki dönemlerde daha ziyade komutanların işaret vermek ve yön göstermek amacıyla kullandıkları

¹⁸ (İbn Bibi C I 1996: 277-282. Ayrıca bk. Uyumaz 2003: 81-83)

¹⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. (Turan O. 1945: 305-318; Göksu 2010: 986-1011).

oklara “çavuş oku” adı verilmiştir (Ögel 2003: 8; Göksu 2013: 79, 207). Haberleşmek amacıyla kullanılan bu oklara çavuş oku denilmesi muhtemelen çavuşların orduda sultanın talimatlarını komutanlara ve askerlere ulaştırma yani haberleşme faaliyetlerinde görev almalarıyla ilgili olmalıdır.

Çavuşlar, “Sipehsalâr” denilen Ordu Komutanlığı’na kadar yükseltilebiliyorlardı (Aksarayî 2000: 122). Hükümdarın yanında vezir ve yüksek rütbeli komutanların da çavuşları bulunuyordu (Kesik 2011: 50).

Sonuç

Çavuş kavramının tarihsel süreci, dayandığı fiil veya isimleri, anlamları ve çavuşun görevleri dikkate alındığında, çavuş kelimesinin aslının çabış olduğu, bu ismin koşmak anlamına gelen çap- fiiline dayandığı, sonucuna ulaşılmaktadır. Dolayısıyla çavuşların tarihsel süreçte ifa ettikleri görevlerin çavuş kelimesine verilen bu anlamlara uygun olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Eski ve çağdaş Türk lehçelerinde “çap-” fiilinin çeşitli türevleri, fiil veya isim olarak kullanılmıştır. Kökenleri Türklerin İslam öncesi devirlerine dayanan çavuş terimine, Gök Türkler, Uygurlar Peçenekler, Kumanlar, Macarlar ve Hazarlarda rastlanmaktadır. İslâmî devirde de Karahanlılar, Gazneliler, Büyük Selçuklular, Harezmsahlar, Eyyûbîler, Türkiye Selçukluları, Anadolu Beylikleri, Memlükler ve Osmanlılarda devlet görevlisi olarak karşımıza çıkan bu çavuş terimi, günümüz Türk ordusunda da rütbe olarak varlığını sürdürmektedir. Türkiye Selçuklularında sarayda bulunan ve hükümdarın emrine amade olan çavuşlar, küçük rütbeli subaylar olup çeşitli görevleri vardır. Hükümdar geziye çıkınca ona eşlik edip yolunu açmışlar ve yanına kimseyi yaklaştırmamışlardır. Hükümdarın ve büyük emirlerin talimatlarını halka duyurmuşlar, halkın şikâyet ve taleplerini de hükümdara iletmişlerdir. Sefer ve savaş esnasında sultanın emirlerini komutanlara ve askerlere ulaştırmışlardır. Sefer sırasında ordunun intizamını sağlamışlardır. Ordu sefere çıktığında saltanat sancağını taşımış ve korumuşlardır. Çavuşlar haberleşme ve diplomasi faaliyetlerinde de görev almışlardır. Divan yazışmalarını gereken yerlere götürdükleri gibi başka devletlere elçi olarak da gönderilmişlerdir.

Summary

Palace, which was used as the residence of the rulers in Turkic States, had an important place in the bureaucratic life of them. In the palace, which was also the central office of the state, an organization occurred. There were several officials of all positions in the palace organization. One of them was a sergeant (çavuş) who fulfilled important services. Actually, the origin of the position of sergeant dates back to the pre-Islamic period. The title of sergeant was firstly seen during the period of the Gokturks. The title of sergeant was recorded as “çabış” in the inscriptions of the period of Gokturks. Moreover, several titles evoking “çabış” are seen in the Chinese sources of the period of Gokturks. Çabışs functioned as ambassadors in addition to their military missions in that period. The word çabış is also found in the texts of the period of Uighurs. Turkic tribes migrating to the west such as the Patzinaks, the Cumans, the Hungarians and the Khazars also used several versions of the word sergeant (çavuş). After Turks became Muslims, the title of sergeant was used by the Karakhanids, the Ghaznevids, the Great Seljuk Empire, the Kharzem Shah State, the Ayyubids, the Sultanate of Rum, Anatolian Beyliks, the Mamluks, and the Ottomans; it is also used in the Turkish army today. Several opinions on the etymology and meanings of the word sergeant (çavuş) have been occurred. However, the word

çabış which is the old version of the word “çavuş” comes from the Turkish verb “çap-” which means “run”. Several derivatives of the verb “çap” have been used as a verb or noun in both the old and contemporary Turkish dialects. The sergeants of the Great Seljuks took place in the military organization which was directly under the command of the ruler and they constituted the most distinguished class of the palace officials. When a ruler went out of the palace, they cleared the way for him calling out “get out of the way”. They attended ceremonies in their uniforms. The sergeants of the Sultanate of Rum, who numbered nearly 500, were low-ranking army officers in the palace and had various duties. The sergeants remained at the ruler’s disposal ubiquitously. When the ruler went on a trip, they cleared his way and convoyed and guarded him. They declared the ruler and great emirs’ orders and fulfilled clapping mission in the official ceremonies if required. They reported folk’s complaints and requests to the ruler. They delivered the ruler’s order to commanders and soldiers during campaigns and battles. They regulated the army and new arrival troops during the campaign. They carried and preserved the imperial flag when the army campaigned. Sergeants took charge in communicational and diplomatic activities. They took the council to required places and they were also sent to other states as a messenger.

I. Kaynaklar

- Aksarayî, Kerîmüddin Mahmud (2000), *Müsâmeretü'l-ahbâr*, (çev. Mürsel Öztürk), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Beyhakî, Ebü'l-Fazl Muhammed b. el-Hasan (1350), *Tarih-i Beyhakî*, (nşr. Ali Ekber Feyyaz), Meşhed.
- İbn Bibi, el-Hüseyn b. Muhammed b. Ali el-Ca'feri er-Rugadi (1996), *el-Evamirü'l-Ala'îye fi'l-umuri'l-Ala'îye (Selçuk-name)*, (çev. Mürsel Öztürk), C. I-II, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- İbn Fazlan (1995), *Seyahatnâme*, (önsöz ve trc. Ramazan Şeşen), İstanbul: Bedir Yayınevi.
- Kâşgarlı Mahmud (1998), *Divanü Lûgati't-Türk Tercümesi*, (çev. Besim Atalay), C. I, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay., 4. bs.
- Kâşgarlı Mahmud (2014), *Divânü Lugâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, (hzl. Ahmet B. Ercilasun-Ziyat Akkoyunlu), Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.

II. Araştırmalar

A. Kitaplar

- ALTAYLI, Seyfettin (1994), *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü*, C. I, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yay.
- AYDIN, Erhan (2012), *Orhon Yazıtları*, Konya: Kömen Yay.
- CLAUSEN, Gerard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford: Oxford University Press.
- ÇETİN, Kenan (1992), *Selçuklu Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi*, Erzurum.
- DOERFER, Gerhard (1967), *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, Band III, , Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GmbH.
- DONUK, Abdülkadir (1988), *Eski Türk Devletlerinde İdarî-Askerî Unvan ve Terimler*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay.
- ERGİN, Muharrem (1991), *Orhun Abideleri*, İstanbul: Boğaziçi Yay., 14. bs.
- ERKOÇ, Hayrettin İhsan (2008), *Eski Türklerde Devlet Teşkilâtı (Gök Türk Dönemi)*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi).
- GENÇ, Reşat (2002), *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- GÖKSU, Erkan (2013), *Okla Yükselen Millet Türklerde Ok ve Okçuluk*, Konya: Kömen Yay.
- KAYA, Selim (2006), *I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi (1192-1211)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- KOCA, Salim (2005), *Selçuklular'da Ordu ve Askerî Kültür*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- KOCA, Salim (1997), *Sultan I. İzzeddin Keykâvus*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad (1986), *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, İstanbul: Ötüken Yay.
- NECİP, Emir Necipoviç (2008), *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, çev. İklil Kurban, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- ORKUN, Hüseyin Namık (1987), *Eski Türk Yazıtları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- ÖGEL, Bahaeddin (2003), *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)*, C. I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 4. bs.
- PALABIYIK, Hanefi (2002), *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*, Ankara: Araştırma Yay.
- PRÖHLE, Wilhelm (1991), *Karaçay Lehçesi Sözlüğü*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- RADLOFF, Wilhelm (1960), *Versuch Eines Wörterbuches der Türk-Dialecte*, C. III, Netherland: Gravenhage: Mouton & Co.
- SAVRAN, Hülya (2009), *Kırım Tatar Türkçesi Dil Özellikleri Metinler Sözlük*, İstanbul: Asi Kitap.
- ŞENCAN, Yusuf Cem (2007), *İslamiyet Öncesi Türk Devlet Geleneği*, Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi).
- TANERİ, Aydın (1997), *Türk Devlet Geleneği*, Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yay., 3. bs.
- TAVKUL, Ufuk (2000), *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- TEKİN, Talat (2003), *Orhun Türkçesi Grameri*, İstanbul.
- TEKİN, Talat (1994), *Tunyukuk Yazıtı*, yay. Mehmet Ölmez, İstanbul: Simurg Kitapçılık ve Yayıncılık.
- TEKİN, Talat – vd. (1995), *Türkmence - Türkçe Sözlük*, Ankara: Simurg Yay.
- TIETZE, Andreas (2002), *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, C. I, İstanbul: Simurg Kitapçılık.

- TOKER, Mustafa (2003), *W. Radloff'un "Opıt Slovarya Tyurskih Nareçiy" Adlı Eseri ve Eserde Geçen Tatar Lehçesine Ait Kelimelerin İncelenmesi*, Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış doktora tezi).
- TOPARLI, Recep – vd. (2007), *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* (2009), (hzl. Ömer Asım Aksoy, Aysel Dikmen, Aysel Barlas, Güneş Bayraktaroğlu, Ayla Çingir, Emel Vardarlı), C. II, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1984), *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- UYUMAZ, Emine (2003), *Sultan Alâeddin Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasî tarihi (1220-1237)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- ÜNLÜ, Suat (2013), *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*, Konya: Eğitim Yayınevi.
- YUDAHİN, K. K. (2011), *Kırgız Sözlüğü*, çev. Abdullah Taymaz, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.

B. Makaleler

- EKREM, Erkin (2006, Güz), "Gök Türklerden Türklere: Türk Kimliğinin Oluşmasına Tarihsel Bir Bakış", *Türkiyat Araştırmaları*, (5): 5-24.
- GÖKSU, Erkan (2010 Spring), "Ok ve Yayın Türk Devlet Geleneği ve Hâkimiyet Anlayışındaki Yeri", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C. 5 (2): 986-1011.
- GÖMEÇ, Saadettin (2000), "İslam Öncesi Türk Tarihinin Kaynakları Üzerine", *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 20 (31): 51-92.
- GÖMEÇ, Saadettin (2002), "Kök Türkçe Yazılı Belgelerde Yer Alan Unvanlar", *Erdem*, C. 12 (36): 1-15.
- GÖMEÇ, Saadettin (1996), "Terhin Yazıtı'nın Tarihi Açısından Değerlendirilmesi", *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XVI (27): 71-84.
- KOCA, Salim (2002), "Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilatı", *Türkler*, C. 1, Ankara: Yeni Türkiye Yay.
- KOCA, Salim (2009, Bahar), "Selçuklu İktidarının Belirlenmesinde Rol Oynayan Güçler ve Alâeddin Keykubad'ın Türkiye Selçuklu Tahtına Çıkışı", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (25): 1-38.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad (2001), "Çavuş" mad., *İA*, C. 3, Eskişehir: Millî Eğitim Bakanlığı Yay.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad (2011, Temmuz), "Selçukiler Zamanında Anadolu'da Türk Medeniyeti", (aktaran: Tülay Metin), *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXVI (1): 201-233.
- KÖPRÜLÜ, Orhan F. (1993), "Çavuş" mad., *DİA*, C. 8, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- KUŞÇU, Ayşe D. (2009, Güz) "Eyyûbiler'de Mezâlîm Mahkemeleri ve Dârül-Adl", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (26): 207-229.
- MANTRAN, R. (1983), "Čă'ūsh", *EP* (İng.), Vol. II, Leiden: E. J. Brill.
- (NURİYEVA), Minahanım Tekleli (2011, Aralık), Rusça'da Kullanılan Türkçe Kökenli Sözlerin Edebi-Tarihi Kaynaklardaki İzdüşümleri, *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C. 2 (4): 144-152.
- ÖZÜNLÜ, Emine Erdoğan (2010), "Osmanlı Devleti'nde Orta Asya Kökenli Askerî Unvanların Kullanımına Dair Bazı Tespitler", *International Journal of Central Asian Studies*, Vol. 14: 73-93.
- PEHLİVANLI, Hamit (2004), "Selçuklular ve Selçuklu Müesseseleri", *Tarih El Kitabı, Selçuklular'dan Bugüne*, Ankara: Grafiker Yay.
- TEKİN, Talat (1982), "Kuzey Moğolistan'da Yeni Bir Uygur Anıtı: Taryat (Terhin) Kitabesi", *Belleten*, C. XLVI (184): 795-838.
- TEKİN, Talat (2013) "The Tariat (Terkhin) Inscription", *Makaleler II Tarihi Türk Yazı Dilleri*, (yay. haz. Emine Yılmaz-Nurettin Demir), Ankara: Türk Dil Kurumu Yay., 2. bs.
- TURAN, Refik (2012), "Selçuklular Döneminde Devlet ve Teşkilat", *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yay.
- TURAN, Osman (1945), "Eski Türklerde Okun Hukukî Bir Sembol Olarak Kullanılması", *Belleten*, C. IX (33): 305-318.
- USER, Hatice Şirin (2006, Güz), "Eski Türkçede Bazı Unvanların Yapısı Üzerine", *Bilig*, (39): 219-238.